

**VITUSTÁNC. A „TÁRSADALMI FIZIOGNÓMIA”
ÉS A SZEXUALITÁS MEGÍTÉLÉSÉNEK KÉRDÉSEI
SZILÁGYI GÉZA ÍRÁSAIBAN**

Havasréti József

I.

Szilágyi Géza (1875–1958) író, költő, publicista a magyar irodalmi modernség egyik kevésbé ismert alakja.¹ Szilágyi a pszichoanalízis iránt érdeklődő legelső magyar írók közé sorolható, különösen fontos szerepet játszott e kapcsolatban Ferenczi Sándorral való barátsága, aki Szilágyi analitikusa is volt. „Ferenczi fontos irodalmi kapcsolatai, és a pszichoanalízis gondolatvilágának első hazai közvetítői között kell megemlítenünk a költő és publicista Szilágyi Gézát, aki ugyancsak páciense, majd barátja lett. Szilágyi – aki 1914-ben Apáthy István zoológus-professzorral, a pszichoanalízis egyik korai kritikussával szállt vitába – számos pszichoanalitikus témájú cikket publikált, szakmai és egyéb fórumokon”.² Ferenczi személyén keresztül korán kapcsolatba került a freudista mozgalommal,

---

¹ Főbb művei: *Tristia*. (versek) Nagel kiadás, Bp., 1896; *Lepel nélkül*. (erkölcsrajzok), Singer és Wolfner, Bp., 1910; *Könyvek és emberek*. (tanulmányok), Modern Könyvtár, Bp., 1912; *Ez Pest*. (szatírák), Modern Könyvtár, Bp., 1913; *Fantasztikus szerelmek*. (elbeszélések), Dick Manó kiadása, Bp., 1916; *Memny, pokol, háború. Korszerű legendák*. Tevan, Bp., 1917; *Vitustánc*. (novellák), Grill Károly, Bp., 1918. (Szilágyi pályaképéről, az életmű motívumairól lásd Czibor János: Vázlatok Szilágyi Gézáról. In: Szilágyi Géza: *Koldusok táncdala. Válogatott versek, 1893-1956*. Magvető, Bp., 1958, 5-23; Havasréti József: Dekadencia, perverzió, fetiszmus. *Szoc.reál* [7], 2002. március, 24-25; u.ő: A dekadencia írója. Szilágyi Géza. [Elsülyedt szerzők VI.] *Magyar Narancs*, 2007. január, 38-39; u.ő: Szélgjegyzetek Szilágyi Géza írásaihoz. *Literatura*, 2006/4. 507-524.)

² Erős Ferenc: Ferenczi Sándor és kora. In: *Ferenczi Sándor*. Válogatta, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta Erős Ferenc. Új Mandátum, Bp., 2000, 18.

magyar és német nyelven több pszichoanalitikus témájú írása jelent meg.³ Figyelmet érdemel Szilágyi írásainak erőteljes társadalomkritikai hangvétele, melyet afféle társadalmi fiziognómiaként határozhatunk meg; tulajdonképpen sajátos pszichoanalízis-értelmezése is a felszíni jegyek, torzulások, elváltozások fiziognómiai olvasatait nyújtó szemléletnek rendelődik alá.

Szilágyi Géának a pszichoanalízisre vonatkozó nézeteit *Lélekelemzés* című írása alapján ismertetem. A cikk voltaképpen Ferenczi Sándor hasonló című kötetéhez kapcsolódik, melynek megjelenése Ferenczi barátja és híve számára nyilván jó alkalmat kínált nézeteinek tömör, már-már programszerű összefoglalására.⁴ A *Lélekelemzés*-cikk motívumai fontos szerepet játszanak Szilágyi életművében, különösen esszéiben és értekező prózájában. Ilyen motívumok, ismétlődő elemek az álarcviselés, továbbá a vitustánc metaforája, illetve a képmutatás és a cenzúra elleni küzdelem. Mindezek a képzetkörök jelen vannak a *Könyvek és emberek* tanulmánykötet egyéb írásaiban is, és Szilágyi teljes irodalmi, kritikaírói tevékenységének mélyrétegét alkotó összefüggő diskurzust képeznek. Szilágyi a testi-lelki bajok okának a társadalmi cenzúrárt, mégpedig elsősorban a nevelés és a szocializáció által közvetített cenzúrárt tekinti, ezért számára a lélekelemzés nem csupán orvosi, hanem elsődlegesen társadalmi problémaként, illetve terápiaként jelenik meg. „Az erkölcs parancsaira alapított nevelésnek veszedelmes túlkövetelései vannak az egyénnel szemben. És az a túlzott gondolat- vagy vágyelfojtás, amely e túlkövetelések következtében, termelőjévé válik a nyavalyák egész seregének. [...] Tettetésre fordított erőpazarlás és idegbajok a mai nevelés legrohadtabb gyümölcsei, nevelésen a legtágabb értelemben vett mindenféle korlátozást értve, amelyet a társadalom erkölcsi cenzúrája a legkoraibb gyermekségtől egészen a síríg rákényszerít az egyén gondolataira, ösztöneire és vágyaira”.⁵ A cikk sok szempontból nem több Ferenczi ismertetésénél, sőt, helyenként

---

³ Szilágyi és a pszichoanalízis kapcsolatáról lásd Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Kiadó, Sopron, 1994; Takács Mónika: A 'lealázott' szexuális objektum egy század eleji versben. *Thalassa*, 1998/2-3, 173-182.; Radnóti Sándor interjúja, melyet az 1980-as évek elején Szilágyi Lillával (az író lányával) készített, érdekes megjegyzéseket tartalmaz Ferenczi, Szilágyi, illetve Freud személyes kapcsolatáról is. Lásd Interjú Szilágyi Lillával. *Thalassa*, 1994/1-2, 323-333.

⁴ Szilágyi Géza: *Lélekelemzés*. In: u.ő: *Könyvek és emberek*. Modern Könyvtár, Bp., 1912, 23-28. Vö. Ferenczi Sándor: *Lélekelemzés*. Szilágyi Béla kiadása, Bp., 1910.

⁵ Szilágyi: *Lélekelemzés*, 25.

majdnem szó szerint idézi Ferenczi Sándor *Pszichoanalízis és pedagógia* című tanulmányának megállapításait. Így például a fent idézett, a „mai nevelés” lélektani következményeit bemutató részlet Ferenczi tanulmányában a következőképpen fest: „Neurózis és hipokrita egoizmus tehát a dogmákon alapuló, az ember igazi pszichológiáját figyelembe nem vevő nevelés végeredménye; és ez utóbbi jellemvonásban korántsem az egoizmus az, ami kárhoztatandó, e nélkül földi élőlény nem képzelhető, hanem igenis a hipokrizis a mai ember hisztériájának legfőbb tünete”.⁶ A hasonlóságokra Takács Mónika is felfigyelt kiváló Szilágyi-tanulmányában: „*Lélekelemzés* című írásában Ferenczi *Pszichoanalízis és pedagógia*, 1908-as (a *Gyógyászat* folyóiratban megjelent) cikkének gondolatait látjuk viszont Szilágyi impresszionista nyelvezetén parafrázálva”.⁷ Az „impresszionista nyelvezet” Szilágyi kritikáiról attitűdjére mindenképpen érvényes, ugyanakkor a lényegét illetően kissé félrevezető. Több joggal beszélhetnénk valamiféle agresszív-szadisztikus képzetekkel terhelt „expresszionizmusról”, hiszen Szilágyi egyéni nézetei, vagy inkább értékhangsúlyai éppen az agresszív árnyalatokat hordozó jelzők halmozásán alapuló sajátos retorikán keresztül ragadhatók meg. Ennek megfelelően a *Lélekelemzés* tanulmány a Szilágyi írásait egyébként is jellemző agresszív, nem ritkán sadisztikus szóképeken keresztül ismerteti Freud és Ferenczi tanításait.⁸ Az átvételeknél és egybeeséseknél ugyancsak fontosabb Szilágyi cikkében a *cenzúra* kérdésének felértékelődése. A cenzúra motívuma két képzetkört kapcsol össze egymással, az egyik a pszichoanalitikus, a másik a sajtórendészeti jelentéskör. Szilágyi írásaiban a pszichoanalízis terminológiájába mélyen beépülő cenzúra-képzetkör⁹ az író-

---

⁶ Ferenczi Sándor: *Pszichoanalízis és pedagógia*. *Thalassa*, 1991/1. 76-83, 82. Közölve még: Ferenczi Sándor: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest, 1982, Magvető, 41-49.

⁷ Takács: A 'lealázott' szexuális objektum, 178.

⁸ Lásd „erőszakítétel”, „tusákat vív”, „gúzsba köt”, „megnyomorít”, „korbácsol” és hasonlókat. Ezt kiemeli Karinthy Frigyes bírálata is, mely érezhetően Szilágyi retorikájának hatása alatt készült. „Nagyon jellemző, hogy kedvenc filozófusa Freud, a sexualitás sárga vonalát elsősorban veszi észre minden cselekvések rugói között. A kegyetlen bécsi professzornak igaza volt: akiknek a lelkét legkíméletlenebbül s legdurvábban tépte fel az ő rideg tana: íme a költők, ábrándozók, íme a masochisták lettek leghívőbb hívei s fájdalmas hódolói az ő 'egészséges' sadizmusának.” Karinthy Frigyes: Szilágyi Géza: *Könyvek és emberek*. *Nyugat*, 1912, 832-833.

⁹ Freud cenzúra-fogalmát illetően lásd S. Freud: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Bp., 1986, 112. skk., valamint J. Laplanche – J.-B. Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994, 81-83.

nak a társadalmi ellenőrzéssel, képmutatással, a közlés korlátozásával kapcsolatos ellenérzéseit is magába sűríti, és voltaképpen a teljes Szilágyi-életművön végighúzódozó motívumnak tekinthető. Ugyanakkor Szilágyi a „nyelvi közlemények rendszere” és a képmutatás elleni harc hevében sem írhatott olyan nyíltan a szexualitásról, ahogyan azt a professzionális pornográf irodalom, illetve néhány kísérletező hajlandóságú nyugati kortársa tehette. A cenzúra, a kényes témák elhallgatása, a képmutatás elleni harc során ő maga is e tényezők által szabályozott diskurzusok részeként cselekedett.

A pszichoanalízis teoretikusan igazolta Szilágyi számára a társadalom felszíni jelenségeivel szembeni, valószínűleg eleve meglévő bizalmatlanságát: mindaz, ami a szemlélő előtt van, képmutatás, elleplezés, álarc: „Álarcosok körmenetei vonulnak végig szakadatlanul az élet utcáin. Nem örökös farsang az élet, mégis álarcosok vagyunk valamennyien. Sokan tudják, hogy lelküknek nem az igazi, kendőzetlen arcát tárják a világ elé: tudják, hogy ők – akár bátran, akár gyáván, de eltökélten – képmutatók. Másokat akarnak rászedni, de önmagukat, nagyjában legalább, nem csalják meg [...] Ezek a boldog álarcosok, az egészséges csalók”.¹⁰ Az „álarcviselés” jelenségkörének megítélése kettős karakterű. Az egyik dimenzió a *képmutatás*, a másik pedig az *önáltatás*, az első inkább morális, a második inkább személyiséglélektani karakterrel rendelkezik. Így az „egészséges csalók” az író értelmezése szerint morálisan ugyan elmarasztalhatóak, de legalább az önáltatás bűnében nem vétkesek. „De tömredék olyan ember is jár-kei közöttünk, aki nincsen tudatában annak, hogy csalja a világot, aki nem tudja, hogy lelkén álarcot játsza el azt a szerepet, amely a földi tragikomédiában jutott neki. Ezek a boldogtalan álarcosok, a beteg csalók, akik nem csak embertársaikat ámítják, hanem legeslegjobb barátjukat, önmagukat is, akik belül nem ugyanazok, amilyeneknek kívülről látszanak, de akik előtt titok marad lényüknek ez a sanyarú kettőssége.”¹¹

Szilágyi tehát a bajok forrásának az eltorzult, önmagában is beteges, hipokrita morált tekinti. Itt felmerül a kérdés: milyen bajok vannak magával az erkölccsel? Az Osztrák–Magyar Monarchia erkölcsi térképének részletes felrajzolása helyett csak három – Szilágyi szempontjából releváns – kérdéskörre szeretnék utalni. Egyrészt, a kortársak számára is

---

¹⁰ Szilágyi: *Lélekelemzés*, 23.

¹¹ Szilágyi: *Lélekelemzés*, 23.

nyilvánvaló volt, hogy a konvencionális erkölcsi normák torzok, hamisak, viszonylagosak, ideologikusak. Az erkölcsi tanítások és szabályok megtévesztők, és hamis vagy részleges értékeket törvényesítenek. Másrészt az erkölcs elnyom egy fontosabb létprincípiumot, amely afféle *sum-mum bonum* gyanánt szerepel a kortárs elméletekben: ilyen a szexualitás, az ösztönélet, az életerő. Szilágyi felfogása e kérdést illetően körforgásszerű: beteg a társadalom, ezért beteg az erkölcs, beteg az erkölcs, ezért beteg a társadalom. A körforgásból kivezető utat a szexualitás kitüntetett szerepe jelenti. Szilágyi azok táborába tartozik, akik a „rossz közérzet” eredetének a szexualitás elfojtását tekintik.¹² Ebből következően az erkölcsi válság kialakulásához hozzájárulhat az is, hogy a személyiség ereje mintegy felőrlődik a két pólus, az ösztönélet, és a szexualitást fegyelmező kultúra között. Végül, a Szilágyi által vizsgált „képmutatás” kérdéskörének létezik egy olyan olvasata is, mely szerint a társadalom gyakorlata és erkölcsi tanításai között akkora a különbség, hogy ez mintegy felmenti az embereket a normális viselkedés követelményei alól. Mindez a Bécszet és Budapestet jellemző értékvákuum vagy értékrelativizmus következménye, illetve kiegészítő komponense is: morál és érdek, morál és kellemesség ellentéte a relativizmusban, illetve valamiféle felületes erkölcsi-esztétikai impresszionizmusban oldódik fel, vagy egyenlítődik ki.¹³ Az „így is lehet, de úgy is” kényelmes világnézete, a „relativista impresszionizmus” – a kortársak egy része által mélyen amorálisnak érzékelt – konformizmusa és kellemessége pedig „ítéletet” követel, lásd Szilágyi mellett például Karl Kraus vagy a fiatal Lukács írásait.¹⁴

2.

Noha Szilágyi vizsgálódásainak középpontjában a „modern lélek” helyezkedik el, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezt a lelket – az analízis verbális munkáját itt figyelmen kívül hagyva – a „laikus tekintet”

---

¹² Lásd S. Freud: *Rossz közérzet a kultúrában*. In: u.ő: *Esszék*. Gondolat, Bp., 1982, 327-405.

¹³ A Monarchia fővárosait jellemző „értékvákuum” klasszikus elemzését lásd Broch, Hermann: *Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés?* Helikon, Bp., 1988.

¹⁴ Karl Kraus írásait a „büntető szatíra” formáiként elemzi Szabó János írása. Lásd Szabó János: *Karl Kraus és Karinthy Frigyes. Századunk első harmadának két szatirikusa*. Akadémiai, Bp., 1982, 35. skk. Lukács György és köre ifjúkori impresszionizmus-ellenességéről lásd: Karádi Éva – Vezér Erzsébet: *A Vasárnapi Kör*. In: Karádi – Vezér (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat, Bp., 1980, 10; 26. skk.

elsősorban a látható, közvetlenül szemrevételezhető testi tüneteken keresztül tudja megközelíteni. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy a modern lélek éppen azért érdekes a társadalom bajai és betegségei iránt érdeklődő író számára, mert látványos *testi* tüneteket produkál; a látható, megfigyelhető, így „olvasható” testen válnak végleg autonómmá a lélek torzulásai. Kölcsönös feltételezettségről beszélhetünk, mely megjelenik a betegségek („torzulások”) orvosi aetiológiájában, illetve olvashatóságában is. Szilágyi írói és erkölcsbírói pozíciójának alapja az a gondolat, hogy a lélek betegségeinek oka a képmutató, eltorzult társadalom; és viszont: a rossz társadalmi közérzet oka a megbetegedett lélek. Szilágyi azonban – egy másféle távlatból nézve – maga is hipokrita kissé, hiszen az általa képviselt esztétikai-irodalmi diskurzus számára éppen a látványos, teatralizált, jelenetezett, és így érzékileg „túlteltett” szöveggént olvasható testi-testies mivolt az érdekes, nem az egészséges társadalom vagy az egészséges lélek problémátlan működési mechanizmusai. Az író számára – szemben az erkölcsbíróval – fontos, hogy a látványos tünetvilág végül autonómmá válik; az írói témaként megjelenő betegség elkülönül társadalmi és lelki eredetétől, és valamiféle orvosi ornamentikává, a testként felfogott társadalom felszínére – „bőrére” – írt-festett dekoratív hieroglifák rendszerévé válik. E kérdéssel kapcsolatban érdemes Foucault-ra utalni, aki szerint a szexualitás körüli diskurzus kifejlődése egybeesik a perverziók *autonómmá* válásával, a diskurzus egyre inkább az öntörvényű szexuális viselkedésformáknak tekintett „eltévelyedések” körül szerveződik.¹⁵ A betegségek olvashatóvá tételének folyamatában a perverziók autonómmá válása csak az első lépés, erre következik a *tünetek* autonómmá válása. A tünetek ekkor már nem csak betegségek jelei, hanem öntörvényű, önálló esztétikai érvényességgel rendelkező, irodalmi eszközökkel sokféleképpen ábrázolható, színes írói-költői témákat nyújtó „valóságok” is.

Szilágyi Géza az „olvasható” tünetek alapformájának az (esetenként más és más lélektani-orvosi háttérrel rendelkező) *kényszermozgásokat* tekintti, továbbá ide sorolhatjuk a különféle, jelképesen, vagy a „normális” viselkedéstől való eltérésük alapján ugyancsak kényszermozgásként értelmezhető szexuális *perverziókat* is. Melyek a beteg test (és értelmezé-

---

¹⁵ Lásd M. Foucault: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Bp., 1996, 42-55. A perverziók „elkülönülnek egymástól, és mindegyiknek kialakul a sajátos arculata”, i. m. 47.

sének) főbb dimenziói? Az értelmezés szempontjából elsődleges szempont, hogy a beteg test tüneteket hordoz, illetve produkál: „a megbéklyózott ösztönök neurotikus tünetekké átváltódva élik buja világukat”.¹⁶ A tünetek világából, legalábbis Szilágyi szemében, kiemelkednek a kényszermozgás különféle változatai, melyeket Szilágyi az általa kedvelt „vitustánc” metaforával érzékeltet. A „vitustánc” metaforája több szöveghelyen is előfordul Szilágyi műveiben, így a Wedekind-esszében, a Panizza-esszében és természetesen magában a *Vitustánc*-kötetben is.¹⁷ Orvosi, vagy inkább orvoslástörténeti szempontból nézve a „vitustánc” metaforája számos, egyaránt kényszeres mozgásokkal járó betegség ismertetőjegyeit összegzi. Ilyen betegség a hisztéria, a kényszerneurózis, illetve maga a vitustánc (a Huntington-betegség) is. Noha a valódi vitustánc nem neurózis, hanem vírusfertőzés nyomán fejlődik ki, az irodalomkritikai megítélés szempontjából e különbségtétel nem lényeges; Szilágyi a modern élet bizarr gesztusaiba joggal láthatta bele mind a hisztéria és a kényszerneurózis, mind a vitustánc kényszermozgásait.

A vitustánc, a hisztéria, a kényszerneurózis sajátos gesztusrendszere, ha úgy tetszik, pátoszformulái közösek abban, hogy egyaránt a külső vagy idegen erő (betegség, démon, rossz szellem stb.) által mozgatott test megszállottságát fejezik ki. A megszállt test félelmetes mozgásain keresztül a betegség ijesztő voltában, a perverzió visszataszítóóságában, a démoni megszállottság félelmetességében, de akár a modern élet mechanikuságában megragadott *idegenség* válik olvashatóvá. A vitustánchoz hasonlóan, vagy még inkább, a hisztéria orvoslástörténete elválaszthatatlan a megszállottság elleni küzdelemtől; régen a demonológusok és az inkvizítorok foglalkoztak, újabban az orvosok foglalkoznak a megszállottságként felfogott hisztériás megbetegedésekkel.¹⁸ Ha abból a meggyőződés-

---

¹⁶ Szilágyi: *Lélekelemzés*, 26.

¹⁷ Lásd „Német Aristophanesként üdvözli a *vitustáncban* rángatózó hódolók serege.” In: Szilágyi *Könyvek és emberek*, 42; „kikerült a vad fantasztkumok, *vitustáncot* járó hóbortok és fenyegetően vigyorgó mániák tanyájából”, In: Szilágyi i. m. 13; valamint „*vitustáncos* bálba hívott”, In: Szilágyi: *Koldusok táncdala*, 150. (Kiemelések tőlem – H. J.)

¹⁸ Vö. Csabai Márta: Tünetvándorlás a testen. A hisztéria transzformációi. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Corpus – Body / A test teátruma. I. felvonás / Női testek*. Agenda Natura, Veszprém, 2005, 85-102, 90; Gyimesi Júlia: Boszorkány a díványon. A hisztériaelmélet hosszú múltja és rövid jelene. *Thalassa* (különszám), 2006, 84-92; valamint Lehmann, Alfréd: *Babona és varázslat*. 2. kötet. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Bp., 1900.

ből indulunk ki, hogy a kényszermozgás valamiféle – még ha jelképesen is értett – megszállottság eredménye, akkor ezt az elképzelést többféle szempontból is igazolhatjuk. A képzetkört értelmezhetjük a mágiában vagy a démonhitben gyökerező elemek nélkül is, pusztán az elképzelés gondolati szerkezetét megvilágítva. Eszerint a szóban forgó külső erő nem kell, hogy természetfeletti legyen, hiszen a társadalom determinációs ereje, a hely szelleme, sőt, még a *divat* ritmusa is afféle „daimón” gyanánt irányíthatja az élet mozgásait.¹⁹ A kényszeres mozgásba beleértethetjük mindazt, amivel nem tudunk mit kezdeni; a jelenség az irracionális, a félelmetes, az uralhatatlan jelképévé válik.²⁰ Ha a kényszermozgást megtisztítjuk mágikus és demonológiai mellékjelentéseitől, akkor racionalizált, varázstalanított, profán alakjában nagyon könnyen az automatizált „modern élet” jelképévé válik. Itt emlékeztetni szeretnék a *Modern idők*-re, Chaplin klasszikus némafilmjére, melyben az ismétlődő, monoton testmozdulatok egyszerre utalnak az ismétlődés önmagában abszurd voltára, groteszk értelmetlenségére, de egyúttal a futószalag mellett végzett munka társadalmilag és gazdaságilag szentesített embertelenségére is. Ebben az esetben a „modern idők” rossz szelleme szállja meg a testet.

De a „varázstalanított” kényszermozgást felfoghatjuk a *kommunikáció* részeként, sőt alapesetként is. Az efféle megközelítésnek önmagán belül is többféle aspektusa létezik. Egyrészt orvosi kommunikáció, mert a betegségről beszél. Másrészt a szexualitás működésével kapcsolatos kommunikáció, mert a vágyakról beszél. Harmadrészt művészeti kommunikáció is, mert expresszív esztétikai kerettel rendelkezik, és a kényszermozgás a társadalmi színjáték részévé válik: a hisztéria „színre vitt előadás, melyben a nő mindig érthetetlen nyelven mondja ki az igazságot, és amit a férfiaknak kell lefordítaniuk”.²¹ Csabai Márta szerint „a hisztériá-

¹⁹ Azt a megfigyelést, hogy a *divat* mozgásait is a vitustánc fogalma alá soroljuk, megerősíti Szilágyi megállapítása Wedekind rajongóiról: „Német Aristophanesként üdvözlí a vitustáncban rángatózó hódolók serege.” Szilágyi Géza: Wedekind, a moralista. In: u.ő: *Könyvek és emberek*, 42.

²⁰ E felfogás szerint a perverzió is kényszermozgás, a „perverzió démona” mozgatja az embereket. Vö. A. E. Poe: A perverzió démona. In: u.ő: *Az elveszett lélegzet*. Kriterion, Bukarest, 1976, 80-86. Az eredeti cím – *The Imp of the Perversion* – Babits fordításában a magyar irodalmi dekadencia szókincséhez igazodik, viszont még jobban kiemeli a perverziótól megszállt személy cselekedeteinek kívülről-irányítottságát: „Az impulzus óhajja nő, az óhaj kívánsággá, a kívánság ellenőrizhetetlen vágyakozássá, s a vágyakozás (...) cselekedetté válik.” Poe i. m. 82.

²¹ Schade, Siegrid: Charcot és a hisztérikus test látványossága. *Enigma*, 2005, XII. évf., 46. sz. 136-153, 137.

nak magának van egyfajta mimetikus képessége: számtalan testi és lelki zavar álruhájába képes bújni, mintegy utánozni tudja azokat. Természetesen ezek az álruhák mindig az adott kor divatját követik”.²² Végül, szükséges arra is utalni, hogy a kényszeres ismétlődő mozgás, vagyis a *perszeveráció* a kommunikáció eredetének vagy születésének egyik alapmetaforája is. Freud és Szilágyi kortársa, a filozófus Zalai Béla a kortárs filozófia és a pszichopatológia gondolatvilágát összegezve írt arról, hogy a perszeveráció a szimbólumalkotás, a nyelvalkotás, általában a jelentésalkotás valamiféle „ősmintája” vagy „ősgesztusa” lenne; önmagában, jelentésnélküli voltában is. „A pszichoaszténiás önkínzásokat erőszakos, többnyire igen inadekvát, gyakran nevetséges cselekedetek oldják fel, vagy legalábbis a betegek így akarják megszüntetni őket. Ebben már feltűnik az a figyelemreméltó vonás, amellyel itt a továbbiakban foglalkozni fogunk: ezeknek a feloldási módszereknek a szimboliztikus jellege. Látni fogjuk, hogy ez a szimboliztikus cselekvésmód jellemző az ember legmagasabb rendű gondolati teljesítményeire, a metafizikában éppúgy, mint a vallásos gondolkodásban”.²³ A perszeveráció, tehát az értelem nélküli kényszeres ismétlődés alkalmas arra, hogy egyrészt az „üres” értelemképzés (melyből még új világok születhetnek), másrészt az „üres” értelemvesztés, a nyelvi kudarc ősmintájaként értelmezzük.²⁴

3.

Az írói ábrázolás részleteit illetően a következő diskurzuselemekre hívom fel a figyelmet. Az első a *színpadias* vagy *tablószerű* beállítás. A második a szexuális erkölcsöt vagy a „jó ízlést” sértő perverziók *katalógusa*, mely a korszakban elsősorban a szexuálpatológiai szakirodalomban jelenik meg. Az ábrázolás-technika vizuális struktúráját felidéző diskurzuselemeket végül kiegészíti a szokatlan vagy éppen botrányos témaválasztás valamiféle *apológiája* is; a szerzők a szakmai (orvosi és művészi) szempontok magasabb igényeire hivatkozva mentetik

---

²² Csabai: *Tünetvándorlás a testen*, 86-89.

²³ Zalai Béla: A metafizika mint perszeveráló szükségletek szimbolikus összegzése. Ford. Berényi Gábor. In: u.ő: *A rendszerek általános elmélete*. Sajtó alá rendezte Bacsó Béla. Gondolat, Bp., 1984, 34-42, 35.

²⁴ E kettősséget jól hangsúlyozza Jonathan Lethem regénye, melyben a Tourette-kórban szenvedő főhős kényszeres gesztusaiban az értelem *elvesztését*, illetve az autentikus kommunikáció *születését* egyaránt megfigyelhetjük. Lásd J. Lethem: *Árva Brooklyn*. Ford. Bart Dániel. Athenaeum, Bp., é. n. [2000].

témaválasztásuk furcsaságait. Siegrid Schade írása szerint a „századforduló Párizsában kezdetét vette a verseny a tudattalanhoz való kizárólagos hozzáférés jogáért az orvostudomány élcsapata, Charcot és Bernheim, illetve az irodalmi és képzőművészeti avantgárd, elsősorban Edmond de Goncourt, Daudet, Baudelaire, Gautier, Huysmans és Gallé között”.²⁵ Schade tanulmánya úgy mutatja be a dolgok korabeli állását, mint amelyben egyik oldalon az orvosok, a másik oldalon a művészek és az írók álltak. Felrajzolja azt a mozgásteret, melyben a lélek betegségeinek testi tüneteiről alkotott értelmezések megszülettek, hangsúlyozva, hogy a neves francia pszichiáter, Jean-Martin Charcot (1825–1893) törekvéseiben is nagyon sok volt az esztétizáló, színpadias, látványosságot alkotó elem.²⁶ Didi-Hubermann szerint Charcot klinikai demonstrációit a pozitívizmus jellegzetes tudományos reprezentációs technikája, a *tabló* határozta meg.²⁷ A tabló a szimultaneitás (térbeli) organizációja, mely „kiadja a ’betegség egzakt portréját’ olyan mértékben, amennyiben láthatóvá teszi azt, amit a betegség története (a maga időszakos jobbulásaival, egymással versengő és egymást ütő okaival) leplezni kívánt”.²⁸ Szilágyi írásait egy hasonlóan „jelenetezett” értelmezési tér alapján vizsgálhatjuk: a lélek nyelve és az irodalom nyelve, a pszichoanalízis diskurzusa és az irodalmi kifejezőmód Szilágyi esetében perszónaluniót képez.

Nem valószínű ugyan, hogy az író afféle programszerű tudatossággal használta volna a színpad és a tabló reprezentációs technikáit, fontosabb ennél a tünetek vizualizálásának, illetve szcenírozásának kérdése: amikor Szilágyi a betegséget vagy a tünetet retorikai alakzattá, illetve jelképpé alakítja, akkor az általa használt retorikai eljárásrend egyúttal látványt, színpadként vagy jelenetként megragadható vizuális teret is ered-

²⁵ Schade i. m. 138.

²⁶ Lásd Schade i. m. 142-144; valamint Didi-Hubermann, Georges: A hisztéria föltalálása. *Ex Symposion* (21-22), 1998, 39-40; u.ő: Aesthetik und Experiment bei Charcot. Die Kunst, Tatsachen ins Werk zu setzen. In: Clair, Jean – Pichler, Cathrin – Pircher, Wolfgang (Hg.): *Wunderblock. Eine Geschichte der modernen Seele*. Löcker Verlag, Wien, 1989, 281-296. Charcot hisztériával kapcsolatos előadásait magyar nyelven lásd J.-M. Charcot: *Előadások az idegrendszer megbetegedéseiről*. Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat, Bp., 1876.

²⁷ Lásd Didi-Hubermann: *A hisztéria föltalálása*, 49. A tablóról, mint a pozitívista tudományos ábrázolás eszközéről érdekes elemzést nyújt Halász Gábor klasszikus írása is. Lásd Halász Gábor: *Portré és tabló*. In: u.ő: *Tiltakozó nemzedék. Össze gyűjtött írások*. Magvető, Bp., 1981, 1044-1048.

²⁸ Didi-Hubermann: *A hisztéria föltalálása*, 49.

ményez.²⁹ E szempontból a *Könyvek és emberek* kötet a századvég-századelő kulturális miliőjét, illetve pszichopatológiai sajátosságait ábrázoló tablónak tekinthető, az egyes tanulmányok pedig a tablón elhelyezkedő portrék lennének, melyek a korabeli irodalmi-szellemi élet nagy excentrikusait, szélsőségesen megítélt alakjait ábrázolják, állítják közszemlére. Ilyen (többek között) Otto Weininger: a nőgyűlölő és antiszemita zsidó filozófus; Freud és Ferenczi: a botrányos új orvosi diszciplína megalapítója, valamint az ő követője; Vámbéry Ármin: a nemzetközi hírnevet szerzett magyar orientalista; Frank Wedekind: a kétes irodalmi dicsőséget megszerző expresszionista drámaíró; vagy Oscar Panizza, a perbefogott és elmeegógyintézetbe zárt istentagadó svájci pszichiáter. E különös, és Szilágyi kissé célzatos scenírozásában még bizarrabbnak ható társasághoz sorolhatjuk egy későbbi írásának hőstét, Vajda Jánost is, akit Szilágyi anális-szkatologikus fixációktól szenvedő szennyimádóként ír le.³⁰

A 19. század második felétől az orvostudomány köreiben elkezdődik a szexuális gyönyörök, illetve a szexuális eltévelyedések jegyzékbe vétele, katalógusba szedése is. Foucault szerint a *scientia sexualis* része a „szexuális gyönyörök nagy archívuma”, az élvezetek jegyzékei, továbbá azok a katalógusok, melyek jegyzékbe veszik a „szexuális másság szegényes költészetének dokumentumait”.³¹ Szilágyinak a szexuális perverziókkal foglalkozó novellái, melyeket a *Vitustánc* és a *Fantasztikus szerelemek* kötetekben gyűjtött össze, ugyancsak a századforduló-századelő képzeletét élénken foglalkoztató szexuális eltévelyedések katalógusai.³² Ezt Kosztolányi Dezső bírálata is kiemeli, melyet a *Fantasztikus szerelemről* írt, melyben maga is katalógus formájában tekinti át a kötet írásait, illetve tematikus egységeit. „Mik a tárgyai? Azt felelhetném: az életben lévő érdekességek és különösségek. Valaki tizenhárom évig vágyakozik egy nőre, aztán mikor végre az övé lehetne, szótlánul otthagyja, mert a kacagása a halott édesanyjához hasonlít. – A festő felesége meghal. Egész életében nem engedte lefesteni az aktját. A férj a halála után nyomban

---

²⁹ E szempontból fontos körülmény, hogy a 'tabló' szó egyszerre jelentheti magát a képet, a képek sorozatát, illetve az *élőképet*, mint beállított jelenetet. (Beke László szóbeli kiegészítése tanulmányom e helyét illetően.)

³⁰ Lásd Szilágyi Géza: Vajda János pokla. In: *Lélekelemzési tanulmányok*. Somló Béla Könyvkiadó, Bp., 1933, 249-265.

³¹ Foucault: *A szexualitás története*, 67-68.

³² Szilágyi Géza: *Fantasztikus szerelemek*. Dick Manó kiadása, Bp., 1916; u.ő: *Vitustánc*. Grill Károly kiadása, Bp., 1918.

festeni kezdi a szemérmes, már-már hidegülő, többé nem tiltakozó testet. [...] Egy szomorú úr a legcsúnyább nőt kéri magához a szeparéba, hogy megmutassa neki hűtlen felesége arcképét, és meggyaláztassa [...] még az emlékét is. – Egy nimfomániás lány története. [...] A hermafrodita csodálatos pályafutása” stb.³³

Az incesztus, a nekrofilia, a fetisizmus és egyéb perverziók irodalmi ábrázolása demonstratív módon történik, e szempontból nézve Szilágyi novellái úgy is olvashatók, mintha a szexuális élet eltévelyedéseit áttekintő, a korszakban rendkívül népszerű szakkönyv, Richard Krafft-Ebing (1840-1902) *Psychopathia Sexualis* című művének irodalmi illusztrációi lennének.³⁴ Szilágyi azonban nem állt meg ennél a szintnél, írásaiban a szexuális eltévelyedések a társadalmi visszasságok allegorikus ábrázolásává alakulnak át, a perverzió irodalmi megjelenítésén keresztül a szerző egy sajátos realizmusigényt jelent be, illetve egy moralizáló karakterű társadalomkritikai programot valósít meg. Nem erkölcsi eltévelyedettséggel, nem szenzációhajhászással magyarázza írásainak meghökkentő, helyenként meglehetősen rikító világát (miként a „dekadens” irodalom korabeli fogadtatásában megszokott volt), hanem a társadalom megkeverülhetetlen adottságaival. Amennyiben az író hű képet akar alkotni erről a világról, akkor kénytelen bizarr és meghökkentő, sőt botrányos témákat választani. „Ha a legfantasztikusabb akarok lenni, egyszerűen leírom, amit látok magam körül. És amikor ezt teszem, nem én vagyok az oka, hogy annyi nyughatatlanul, szinte természetellenesen rángatódzó ember-társam vonaglik magából kikelve körülöttem, erőnek-erejével kínálkoznak, hogy foglalkozzunk velük: nem én alkottam meg őket, hanem a perverzül művészkedő Élet. És nem én tehetek róla, hogy ez az önkínzó rángatódzás és forgolódás nem valami idillikus pásztori imbolygásra és kerengésre, hanem irgalmatlan vitustáncra emlékeztet” – írja a *Vitustánc*-kötet előszavában a szerző.³⁵

³³ Kosztolányi Dezső: Szilágyi Géza. In u.ő: *Egy ég alatt*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, 1977, Szépirodalmi, 138-144, 143.

³⁴ Lásd Dr. R. Krafft-Ebing: *Psychopathia Sexualis. Különös tekintettel a rendellenes nemi életre*. (2. javított kiadás.) Nova, Bp., 1926. (Krafft-Ebing könyve mellett megemlíthetjük Ivan Bloch és Freud idevonatkozó munkáit is. Lásd I. Bloch: *Beiträge zur Aethiologie der Psychopathia sexualis*. Dresden, 1902-1903; valamint S. Freud: *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. In: Sigmund Freud Művei. IV. kötet: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1995, 31-132.)

³⁵ Szilágyi: *Vitustánc*, 3.

Hasonló álláspontot képvisel Szilágyi az Oscar Panizzáról szóló esszéjében. A szöveg egyrészt a bizarrt, a groteszket, a perverz jelenteket kereső szemlélet apológiája, másrészt magyarázata is. A svájci pszichiáter esetében az esztétikai „csótlás” oka az elmeegógyintézetben orvosként eltöltött időszak. „Két éven át búvárkodott a meghibbant emberi lélek feneketlen mélységeiben. Csupa diszharmóniát, lelki eltorzulást, görcsös agyműködést kell látnia és megfigyelnie. Amikor kikerült a vad fantasztikumok, vitustáncot járó hóbortok és fenyegetően vigyorgó mániák tanyájából, fantáziája meg van mérgezve és látása tökéletlenné vált. A szem nagyon éles, de csak azokat a részleteket látja meg a világ sokrétű képéből, amelyeknek alakja és színe megfelel az örültek házában kétesztendei gonosz szuggesztiótól fojtogatott lélek hajlandóságainak. Meglátja a sötét színeket, a földi szennynek olykor szépséget is mímelő alakulatait, rikító és a jámbor polgári szemhatárba vadul tolakodó formáit, mindenfajta lelki és testi nyavalyának, erkölcsi és anyagi nyomorúságának”.³⁶

A *Vitustánc* kötet előszava, melyben az író az általa ábrázolt világ furcsaságai miatt mentegetőzik, számos motívumának köszönhetően rendkívül hasonlít azokra a védekezésekre, melyeket a 19. század orvosi fogalmaztak meg, a hatásvadász (vagy színpadias) konstrukció, illetve a züllesztő pornográfia vádját elkerülendő. Charcot a következőképpen védekezett azok ellen, akik csupán megrendezett színjátéknak tartották híres szemléltető előadásait: „Csodálatos lenne, ha kedvem és szeszélyem szerint képes lennék tünetek létrehozására”, illetve: „én csupán a fotográfus vagyok, s azt örökítem meg, amit látok”.³⁷ Ebben az esetben persze tanácsos némi kétellyel fogadni Charcot kijelentéseit, hiszen a fennmaradt dokumentumok szerint a híres klinikai demonstrációk rendkívül tudatosan megrendezett-szenáriozott színpadi látványosságok voltak.³⁸ Ugyanakkor e mozzanat (Charcot önértelmezésétől vagy önféltreértésétől függetlenül) utal arra, hogy ebben az esetben az orvosi és az esztétikai diskurzusok összeolvadásáról van szó, melyből pszichiáter és író egyaránt ösztönzést nyerhetett.

---

³⁶ Szilágyi: *Könyvek és emberek*, 13.

³⁷ Idézi Csabai: *Tünetvándorlás a testen*, 99. Vö. Szilágyi Géza kijelentésével: „Ígazán nem törekszem arra, hogy meghökkentő dolgokat eszeljek ki”, valamint „ha a legfantasztikusabb akarok lenni, egyszerűen léírom, mit látok magam körül.” Szilágyi: *Vitustánc*, 3.

³⁸ Lásd Didi-Hubermann, i. m. 45. skk.; Csabai i. m. 98. skk.; valamint Schade i. m. 142. skk.

Az orvosi ábrázolás mentegetése vagy igazolása jól megfigyelhető Krafft-Ebing, illetve több más, a szexuális zavarokkal foglalkozó orvosi szakíró esetében is. Ez nem véletlen, hiszen felmerülhetett, hogy az efféle könyveket nem orvosi szakmunkaként, hanem szenzációhajhász lektűrként, vagy éppen *pornográfiaként* veszik kézbe és olvassák az érdeklődők.³⁹ Krafft-Ebing mindenestre jónak látta hangsúlyozni: „Talán vigasztalást meríthet nehéz hivatásából és az etikust és aesztetikust azzal kárpótolja, hogy mindazt, ami a jóízlést és az erkölcsi érzéket sérti, sokszorosan tudja (beteges) kóros föltételekre visszavezetni. Ezáltal kezébe veszi az egész emberiség becsületmentésének ügyét az erkölcs ítélőszéke előtt és egyesekéit bíráik és embertársaik előtt. Az orvosi tudománynak jogát és kötelességét ezeknek tanulmányozására a minden emberi kutatásnak magas célja utáni vágy, az igazság adja meg”.⁴⁰ Krafft-Ebing műve Ambroise Tardieu (1818-1879) sorait is idézi, aki szintén szükségesnek látta valami magyarzkodásfélét kapcsolni orvosi vizsgálódásaihoz. „Semmiféle fizikai vagy erkölcsi nyomorúság, semmiféle fekély, bármennyire visszataszító legyen is, nem szabad, hogy megfélemlítse azt, aki az emberismeret és az orvostudomány szent hivatására adta magát, neki mindent kell látnia, mindent ki szabad mondania.”⁴¹

Azt is mondhatnánk, hogy ezek csak látványos analógiák, melyek az orvos és a szépíró törekvései között figyelhetőek meg, hiszen egyaránt úgy gondolják, hogy magyarzkodniuk kell a gyanakvó olvasóközönség előtt sajátos érdeklődési körük, illetve ezzel adekvát képi és nyelvi reprezentációs eszközeik miatt. Ugyanakkor Szilágyinak más oka is volt arra, hogy védekezzen; saját bőrén is tapasztalhatta, hogy a közvélemény és a hatóság igencsak érzékeny a szexualitással kapcsolatos megnyilvánulásokra, különösen, ha ezek mögött szándékosságot, provokációt, kész-

³⁹ Lásd Kupferschmidt, Hugo: Krafft-Ebings „Psychopathia Sexualis”. In: Clair, Jean – Pichler, Cathrin – Pircher, Wolfgang (Hg.): *Wunderblock. Eine Geschichte der modernen Seele*. Löcker Verlag, Wien, 1989, 481-484. A pornográfia kérdését sarkítottabban veti fel Kupferschmidt írásának korábbi változata: Die „Psychopathia Sexualis” von Richard Krafft-Ebing. Pornographie oder Fachliteratur? *Schweizerische Rundschau für Medizin Praxis* (76), 1987, 563-569.

⁴⁰ Előszó az első kiadáshoz. In: Krafft-Ebing: *Psychopathia Sexualis*, 4.

⁴¹ A. Tardieu: *Étude médico-légale sur les attentats aux mœurs* (1857); id. Krafft-Ebing: *Psychopathia Sexualis*, 4-5. Tardieu soraira Foucault is felfigyelt: „A lényeg itt korántsem az aggályoskodás, a moralizálás vagy a szerző képmutatása. Hanem az, hogy elismeri: felül kell emelkednie mindezen.” Foucault: *A szexualitás története*, 26-27.

akart botránykeltést sejt.⁴² Az általa személyesen ismert Oscar Panizza példája ugyancsak arra intette, hogy a társadalmi konvenciókkal ütköző orvosi, és egyéb jellegű tapasztalatok nyílt kimondása erkölcsi cenzúrába ütközik és felháborodást kelt. Szilágyi 1898 nyarán Zürichben járva meglátogatta Panizzát, aki megkeseredett hangon beszélt vendégének a sajtó-cenzúra kíméletlen beavatkozásairól. „Tudvalevő dolog, hogy manapság német folyóiratban alig jelenik meg cikk, amely bár alá van írva, úgy nyomatik ki, ahogy szerzője gondolata vagy megírta. Azt mondhatni, hogy a legjobbat, amit ma Németországban gondolnak és éreznek, akár ideális, akár materiális téren, nem mondják ki, mert a gondolatok ki nem mondása egyáltalán a kor tünete. Végül már attól is vissza fognak riadni, hogy egészen egyszerű és maguktól értetődő dolgokat kimondjanak, mert a világos kimondás durvává és illetlenné vált.”⁴³

A tudományos és/vagy esztétikai reprezentáció problémájához tartozik – és voltaképpen a „szenny” és a perverzió ábrázolásának apológiája kérdésköréhez is illeszkedik – az a felvetés, mely szerint itt valójában egy különleges (társadalmi, orvosi, diagnosztikai, esztétikai karakterű) *idézés-technikáról* lenne szó; a tünet leírása, a tünet scenírozása voltaképpen a morális tanulságok levonását segítő idézetként hat. Amikor a szerző idézi az általa bírált társadalmi jelenségeket, akkor az idézés sajátos, egyszerre szövegtani és jogi karakterű gesztusán keresztül kétféle műveletet hajt végre egyidejűleg. Egyrészt láthatóvá tesz, másrészt (be-)idézés megteremti a tanúságtétel tárgyi-textuális feltételeit, illetve ezzel egyidejűleg *ítélkezik*. A tabló keretébe illesztett idézetek – mint speciális „szöveg-tárgyak” – még látványosabban kiemelik az idézetek szöveghatárait vagy szövegszintagmaként is észlelhető egységeit. Maga az idézés, valamely entitásnak az egyik élet- vagy szövegösszefüggésből való kimetszése, és másikba való önkényes áthelyezése (úgy is, mint törvény elé idézés, úgy is, mint nyelvi idézet) többnyire eleve rendelkezik jogi jelentés-összefüggésekkel is. Tehát az idézés voltaképp’ *ítélkezés*, az idézet nem csak bűnjel, hanem közvetlenül az ítélet dokumentuma is. Karl Kraus idézés technikáját vizsgálva Walter Benjamin is utalt arra,

---

⁴² Első kötete a *Tristia* (1896) kapcsán szeméremelleni vétség és a katolikus egyház megsértése miatt pert indítottak ellene, és az ügyesség a kötetet elkoboztatta. Lásd Életrajzi jegyzetek. In: Szilágyi Géza: *Koldusok táncdala. Válogatott versek, 1893-1956*. Magvető, Bp., 1958, 182; valamint „Költemény a járásbírótság előtt”. *Budapesti Napló*, 1896. november 10. és 12. szám.

⁴³ Panizza Oszkár. In: Szilágyi: *Könyvek és emberek*, 20-21.

hogy az idézestechnika háttérben a genezist, az eredetet, az aetiológiát hangsúlyozó „történelem” felől kiinduló, és a „végítélet” pillanatához elérkező fordulatot érzékelhetjük; az idézés egyszerre hermeneutikai, jogi (és, végső soron eszkatologikus) gyakorlat, melyben a keresett – vagy e szituációban inkább *felmutatott* – jelentés az ítélet perspektíváján keresztül születik meg.⁴⁴ Kraust illetően Walter Benjamin a következő rendkívül fontos megjegyzést tette: „Egy szót sem értünk ebből a férfiból, ha nem ismerjük fel, hogy számára kivétel nélkül minden, de minden, a nyelv és a dolog, szükségszerűen a jog szférájában bonyolódik. [...] *Nyelv-Tan*-át sem értjük, ha nem a nyelvi perrendtartás adalékeként értelmezzük végre, ha a másik ember szavát az ő szájában corpus delictinek, az övét pedig csupán ítélő szónak véljük.”⁴⁵

4.

Szilágyi mint analitikus képzettségű szakíró, illetve a torzulások és egyéb speciális tünetek iránt érdeklődő társadalomkritikus szépíró annak a Freud kapcsán is gyakran elemzett episztemológiai modellnek vagy szemiotikai paradigmának a képviselője, mely a 19. század második felében alakult ki, és amelynek lényege, hogy a „parányi nyomok teszik lehetővé egy mélyebb, másként hozzáférhetetlen valóság megismerését”.⁴⁶ E sokféle tudományterületen és számos kulturális praxisban (orvoslás, művészettörténet, filológia, irodalomkritika, bűnüldözés stb.) érvényesülő felfogás centrumában az „orvosi szemiotika” áll, mely

---

⁴⁴ Lásd Benjamin, Walter: Karl Kraus. Ford. Tandori Dezső. In Benjamin: *Angelus Novus. Értekezések, bírálatok, kísérletek*. Válogatta, a jegyzeteket írta Radnóti Sándor. Helikon, Bp., 1980, 643-686, 662. Az idézés, mint a „leleplezés” eszköze, azért is ítélet, mert szó szerint „apokalipszis”, mely utóbbi görögül leleplezést jelent.

⁴⁵ Benjamin i.m. 664-663. Vö. a Kraus-fordító megállapításaival: „Kraus nyelve idézés. Az idézés szó megannyi értelmében.” Tandori Dezső: Kés élén vagy a nyelv hegyén. In: u.ő: *A zsalu sarokvasa. Irodalmi tanulmányok*. Magvető, Bp., 1979, 270. „*Nyelv-Tan*-át sem értjük...”; utalás a „Die Fackel” 572-ik számára, mely a „Zur Sprachlehre” alcímmel jelent meg.

⁴⁶ Ginzburg, Carlo: „Fülcimpák és körmök”. A következtetésen alapuló paradigma gyökerei. Ford. Farkas Krisztina. *Café Babel* (30), 1998/4, 49-67, 52. skk. Vö. K. Horváth Zsolt: Az ötök jele. Nyom, nyomozás, értelemképzés a *microstoria* látószögéből. In: Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományban*. Budapest – Szeged, 2003, Gondolat – Pompeji, 173-208.

„megengedi a közvetlen megfigyelés számára hozzáférhetetlen betegségeknek a felületi tünetekre támaszkodó diagnózisát”.⁴⁷

Amennyiben Szilágyi írásainak tünetolvasói törekvéseit valamiféle hermeneutikai gyakorlatként fogjuk fel, akkor megállapítható, hogy ez a hermeneutikai praxis a dokumentálás-idézés, illetve a behatolás-leleplezés fogalmi mozgásterében ragadható meg. A klinikai – illetve: a *kritikai* – értelmezés többnyire *mögé*-, vagy *behatolás*.⁴⁸ A klinikai és a kritikai gyakorlat sajátos „élveboncoló” hajlandósága különösen szembeűnővé válik abban a diskurzusban, mely a kettőt látványosan egybeolvasztja, azaz a pszichoanalízisben, ahol az orvosi megismerés-technikák bőr alá hatoló, felszín alá hatoló, szűrő, felnyitó, fürkésző jellege a lélekelemzés során a tudattalanba való behatolással egészül ki. Ha felidézzük Szilágyinak a lélekelemzéssel kapcsolatos jellegzetes metaforakincsét, megállapíthatjuk, hogy az álarcot viselő embert illetően az *álca levétele*, a lepelként felfogott társadalmi hazugságokat illetően a *lepel lerántása* a kritikai értelmezés alapművelete. A pszichoanalízisről érkező Szilágyi a freudista lélekelemzés módszereit sok tekintetben saját látásmódja, leginkább sajátos világnézeti vakfoltjai alapján egyszerűsíti le: „A Freud-féle lélekelemzés voltaképpen nem egyéb, mint az önismeretre való megtanítás, a lélek minden álarcának könyörtelenül erélyes lehántása, öntudatlan énkünk kíméletlen, de következményeiben áldásos leleplezése”.⁴⁹

Szilágyi stílusának erőteljességét, jellegzetes agresszivitását ugyancsak a felszín alá hatolás, a leleplezés, a láthatóvá tétel kontextusában értelmezhetjük. Foucault és Didi-Hubermann egyaránt utal rá, hogy a megfigyelés nem egyszerűen a klinikai körülményektől függetlenül létező tünetekre irányul – ahogyan ezt Charcot mindenféle külsőséggel hangsúlyozni szeretete –, hanem valójában (ki)provokált tünetekre irányuló megfigyelés.⁵⁰ Míg Charcot „színházában” a szótlannul fürkésző, meditatív színezetű orvosi tekintet, illetve a megrendezett színpadias látványosság

---

⁴⁷ Ginzburg i. m. 52.

⁴⁸ Lásd „A tekintet befúrja magát a térbe, melyet be kell járnia.” M. Foucault: A klinikai orvoslás születése. In u.ő: *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*. Corvina, Bp., 2000, 252; valamint Didi-Hubermann i. m. 47. skk.

⁴⁹ Szilágyi: *Könyvek és emberek*, 27. A leleplező attitűd pontosan illik abba a gyakorlatba, melyet Ricoeur a „gyanú hermeneutikája” névvel illetett. Lásd P. Ricoeur: Az interpretációk konfliktusa. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*, 1. kötet. JATE, Szeged, 1987, 199-218, 206.

⁵⁰ Vö. Foucault: *A szexualitás története*, 58; Didi-Hubermann: *A hisztéria föl-találása*, 46.

kettőségéről beszélhetünk, addig Szilágyi esetében az írás gyakorlata provokálja a tüneteket, a felszín beszédességét az agresszív képekben bővelkedő stílus – minden értelemben – *láttható* ereje valósítja meg. Amennyiben figyelembe vesszük azt a térbeliségen alapuló sajátos képzetrendszert, mellyel – Freud tanításait követve⁵¹ – Szilágyi a lélek szerkezetét érzékelteti, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy az író az analízis lényegének a tudat napfényes termétől elzárt sötét szobába, tehát a tudattalanba való erőszakos behatolást tekinti. „Minden lélekben van egy terem: kényelmesen tágas [...] ülnek, állnak, fekszenek, sétálnak benne a [...] társadalmi bevett erkölcsessel és az egyénbe belenevelt erkölcsi felfogással nem ellenkező fogalmak, képzetek, gondolatok, ösztönök és vágyak. Ez az öntudatos énünk. És van minden lélekben egy kamrácska: kényelmetlenül szűkös; nincs ablaka, amelyen behatolhatna a napfény [...] E titkos kamara lakóin többnyire rajta van a sexualitás sárga foltja. A nemiség szülöttei ők, amelyeket kora gyermekkorunkban a nevelésnek nevezett erőszakot, később pedig a társadalmi megítélés korbácsaitól való félelem elfojtat, elsatnyíttat, megnyomorított velünk, hogy aztán az összesorvasztott képzeteket és vágyakat az öntudat terméből belekeresse az öntudatlannak sötét kamrácskájába”.⁵²

Szilágyi Géza tanulmányjaiban, esszéiben, könyvbírálatokban azokat a terápiás és interpretációs eljárásokat, melyeket Freud kidolgozott, egyetlen erélyes, leleplező gesztussá sűríti össze. Ugyanakkor Szilágyinak magáról a szimbólumfejtésről nincs mondanivalója, a jelentések szemmel láthatóan nem érdeklik. Írásainak hermeneutikai dimenziója a már leírt, egyrészt dokumentáló-idéző, másrészt tünetolvasó gyakorlatokra korlátozódik, és a diagnózis nyomán rögtön a terápia, mégpedig afféle sokkterápia, az erőszakos tudatosítás, az igazságra való kíméletlen ráébresztés következik. Szilágyi szerint az értelmezés (a katartikus „ráismertetés”) lelki és szemiotikai dinamikája hozza létre és tartja működésben azt a gyógyító folyamatot, melynek ereje feloldja a modern ember vitustáncot eredményező lelki görcseit. E felfogás egyébként Freud terápiás elképzeléseivel is összhangban van; a tünetek voltaképpen az elfojtott-cenzúrázott vágyak közvetett „teljesítései”, ebből következően a tünet leleplezésével a tünetet kiváltó komplexus is felszámolódik: „a tünet keletkezéséhez az is szükséges, hogy az értelem tudattalan legyen.

---

⁵¹ Lásd Freud: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, 242.

⁵² Szilágyi: *Lélekelemzés*, 24.

Tudatos folyamatokból nem képződnek tünetek; alighogy a tudattalanok tudatossá váltak, a tünetnek el kell tűnnie. [...] Kezelésünk azáltal hat, hogy tudattalant tudatossá tesz, s csak annyira hat, amennyire abba a helyzetbe kerül, hogy ezt az átalakítást keresztülviheti.”⁵³

Ha Szilágyi terápiás javaslatait összegezni szeretnénk, akkor – az értelmezési tér távlatainak felvázolása céljából – megemlíthetünk néhány olyan referenciát is, melyekhez az író nem kapcsolódott közvetlenül, de amelyek a konvenciók elutasításából, a szexuális energia tiszteletéből, az elmegyógyászati besorolásokkal szembeni gyanakvásából, a cenzúra megvetéséből összetevődő írói világlátásának releváns vonatkoztatási pontjait képezhetik. Időben előretekintve ilyenek az *anti-pszichiátria* törekvései, hiszen azt is mondhatjuk, hogy Szilágyi szerint a terápia lényege a helytelen orvosi-társadalmi besorolásból való kiemelés, vagy a klasszifikáció érvénytelensége melletti érvelés. De emellett hasonló terápiás cél lehet (és itt egy Szilágyi életművével párhuzamosan kialakuló elméletre, Wilhelm Reich *karakteranalitikai* koncepciójára utalhatunk) a szexualitás elfojtásából és a társadalmi konvencióknak való megfelelés vágyából építkező „karakterpáncél” áttörése is.⁵⁴ Talán nem túlzás állítani, hogy Szilágyi gondolkodásmódja némely pontokon Reich személyiség-felfogásával érintkezik. A különbségek persze jelentékenyek, hiszen Reich megközelítése mintegy naturalizálja a szexualitást, és ezzel (a *Sex-Pol*-korszakon keresztül) az amerikai ellenkultúra derűs vagy napfényes szexualitásképehez közeledik.⁵⁵ Szilágyi sokkal szorongóbb alkat, aki az ünneplés mellett is démonizálja a szexualitást, és így, épp’ saját modernség-hitének ellentmondva, a „dekadens” irodalom (főként Baudelaire és Ady) szexualitás-felfogásához kötődve gyakorlatilag egész életművében a 19. század végét, illetve a századfordulót jellemző retorika és képzetkör foglyaként ír és gondolkodik.⁵⁶

---

⁵³ Freud: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, 230.

⁵⁴ Erős Ferenc: Szexuálökönómia és szexuálpolitika: Wilhelm Reich freudomarxizmusa. In: u.ő: *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Gondolat, Bp., 1986, 110-184; valamint W. Reich: A szexuális forradalom. *Medvetánc*, III. évf. 1983/2-3, 208-220.

⁵⁵ Lásd Erős i. m. 117. skk.

⁵⁶ Lásd például az *Éj* című verset: „Jövel, jövel, tanítás lemondani, / Riasszad el a démoni kísértést: / Érintsd sovány fehér kezeddal / Fejem egy pillanatra csak, / És nyomtalanul tovatűnnek / Az igató, buja képek.” Szilágyi: *Koldusok táncdala*, 30.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

MÁTYUS NORBERT

A BUDAPESTI DANTE-KÓDEX HASONMÁS KIADÁSÁRÓL

MOLNÁR ANTAL

EGY MAGYAR TÁRGYÚ FRANCIA TÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁRÓL

KOMÁROMY ZSOLT BURKE-RŐL, A FENSÉGESRŐL ÉS A SZÉPRŐL

HÁRMAN A NEOSPENŐT HÁROM KÖTETÉRŐL

SÓLYOM PÉTER EGY KEISEN-KALAUZRÓL

MURAKÓZY BALÁZS A GLOBALIZÁCIÓ MAGYAR NYELVŰ IRODALMÁRÓL

SZEMLE

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2008. ŐSZ

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2008. ŐSZI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.